

ІСТОРІЯ НАУКИ

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГЕОЛОГІЧНОГО КОМІТЕТУ ТА СТИСЛА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ У ПЕРШОМУ ДЕСЯТИЛІТТІ (ДО 100-РІЧЧЯ З ЧАСУ ЗАСНУВАННЯ)

Орест Матковський¹, Володимир Павлишин²

¹Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Грушевського, 4, 79005 Львів, Україна
mineral@franko.lviv.ua;

²Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення
імені М.П. Семененка НАН України,
просп. акад. Палладіна, 34, 03680 Київ, Україна
pavlishyn@gmail.com

У 2018 р. минає 100 років з часу заснування важливої в науковому й практичному відношенні структури України – Українського геологічного комітету (УГК), вікову діяльність і здобутки якого досить детально схарактеризовано у спеціальних ювілейних виданнях "Геологічній службі України – 80 років" [2], "Геологічній службі України – 100 років" [3] та статейних публікаціях Д. Є. Ма--каренка "Геологічній службі України – 80" [4] і С. М. Бушака "Як створювалась професійна геологічна служба України" [1].

Головну роль у первинних заходах на шляху створення УГК відіграли професори Київського університету Св. Володимира Володимир Лучицький і Борис Лічков. В. Лучицький підготував записку "До питання про створення Українського геологічного комітету", в якій обґрунтував наукову та практичну доцільність такої установи, передусім для геологічного вивчення території України, навів проект статуту Комітету. В його основу покладено статут Петроградського геологічного Комітету, але з однією принциповою новацією. Комітет повинен стати міжвідомчою установою, оскільки геологічні знання потрібні не лише для розвитку промисловості, а й для будівництва, транспорту, військових потреб та навіть медицини. Крім того, в статуті сформульовано важливе положення про те, що Комітет координуватиме та об'єднуватиме усі геологічні роботи, які проводитимуть в Україні.

1 лютого 1918 р. уряд України затвердив статут і штати УГК. Цією датою започатковано офіційну історію геологічної служби України у формі УГК. Міністерство затвердило перший склад Комітету: директор – В. І. Лучицький, геологи – Г. С. Буренін, Б. Л. Лічков, В. В. Мокринський, В. В. Різниченко, кандидат в геологи – О. В. Красовський. Влітку цього ж року склад Комітету розширено. До нього увійшли:

І. І. Гінзбург, М. І. Безбородько, К. І. Тимофєєв, В. М. Чир-вінський, Ф. П. Швець, М. М. Архангельська, М. І. Ожегова. Восени запрацювала Вчена рада УГК, до якої увійшли, крім директора штатних і позаштатних геологів, представники вищих навчальних закладів України: професори П. Я. Армашевський, В. В. Дуб'янський, П. А. Тутковський (університет св. Володимира), М. Й. Лебедєв, Л. Л. Іванов (Катеринославський гірничий інститут), В. Д. Ласкарев, М. Д. Сидоренко (Новоросійський університет), П. П. П'ятницький, Д. М. Соболев (Харківський університет), С. П. Попов (Новоолександрівський сільськогосподарський інститут). Згодом до Ради УГК увійшов В. І. Вер-надський, який ще на стадії підготовчої роботи зі створення Української академії наук (УАН) стверджував, що з метою запобігання паралелізму в роботі та марної страти сил і грошей доцільно об'єднати всі геологічні дослідження в єдиному Українському геологічному комітеті, зробивши його міжвідомчим і зв'язавши його з Академією наук. Геологи УГК В. І. Лучицький і Б. Л. Лічков підтримали цю ідею і виступили з ініціативою встановлення тісних контактів між УГК і УАН. Не забував В. Вернадський про УАН і УГК, перебуваючи поза межами України. В. Л. Лічкову 10 грудня 1922 р. він писав: *"Я часто думаю о Вас и о всех в Киеве, об Академии, Геологическом комитете Украины. ... Послал свои работы еще начатые в Киеве и не знаю дошли ли"* (переписка В. И. Вернадского с Б. Л. Личковым. 1979. Т. 1. С. 27).

У 1918 р. відбулося 25 засідань УГК, п'ять засідань Комісії з корисних копалин і три – Комісії з будівельних матеріалів, на яких обговорювали широке коло питань: проект статуту Комітету, план його робіт, кошторис, обрання членів та співробітників Комітету, ставлення до УАН, координація діяльності УГК та гідрогеологічного відділу Міністерства земельних справ, відповіді на запитання гірничого департаменту та інших відомств, план польових робіт на літо 1918 р., інструкції до складання геологічних карт корисних копалин, кошторис на 1919 р. тощо.

Діяльність Комітету в цьому році була здебільшого лабораторно-кабінетною: збирання і систематизація всіх матеріалів з геології, напрацьованих до того часу, зокрема, складання карт геологічної та корисних копалин, каталогізація усіх свердловин, геохімічних та інших лабораторних аналізів гірських порід і руд корисних копалин, місце знаходження цілющих джерел, озер і грязей, даних установ, фабрик, рудників, кар'єрів тощо.

Для проведення лабораторних досліджень будівельних матеріалів організовано спеціальну комісію, до складу якої увійшли В. Лучицький, В. Чирвінський, М. Безбородько, К. Тимофєєв, М. Архангельська. Уже 1918 р. УГК дав багато відповідей на запити різних відомств щодо місцезнаходження кам'яного та бурого вугілля, кременів, глин, графіту.

1919 р. був надзвичайно тяжким для УГК у зв'язку з подіями Громадянської війни. Лише наприкінці 1920 стан дещо покращився. У 1921 р. затверджено кошторис УГК – вперше у такому обсязі, що з'явилася можливість провести польові роботи за кошти управління гірничопромислових розвідок Південно-Західного району (югзаппромразведка). На польові роботи відправили десять партій. Зокрема, В. Чирвінський досліджував буровугільні родовища Херсонщини; М. Безбородько – геологію родовищ будматеріалів на Поділлі; Р. Варжиківський – подільський фосфоритовий район; В. Різниченко – жорнові пісковики; В. Лучицький, Р. Палій, О. Красовський вели геологічну зйомку. Підсумки робіт 1921 р. були опубліковані в

перших виданнях “праць комітету”, які започаткували 1919 р. під назвою “Вісник Українського геологічного комітету”.

Володимир Вернадський й Володимир Лучицький (1918) обмірковують питання про структуру та найближчі завдання Українського геологічного комітету

У першому випуску “Вісника” опубліковано статтю Б. Л. Лічкова “Історія утворення Українського геологічного комітету”, в якій досить ґрунтовно висвітлено обставини і труднощі в заснуванні такого Комітету. *“Навпаки – писав він, щодо думки про необхідність деякої децентралізації дослідчої праці, то вона стрівала всякі перешкоди з боку офіційних сфер: ця думка в старій Росії не мала ніяких надій на здійснення. Централістично-абсолютична держава, якою була стара Росія, провадила політику централізації не тільки в політиці, а й в культурі... уряд старої Росії до смішного боявся усякого сепаратизму не тільки політичного, а й культурного”* (цитуємо за [3] стор. 31–32).

1922 р. геологічна служба в Україні була кардинально реорганізована. 1 жовтня 1922 р. у зв’язку із затвердженням нового положення про геологічний Комітет у Петрограді УГК перетворено на автономну філію останнього, якій доручалося продовжувати дослідження території республіки. Водночас було винесено рішення про приєднання до Українського відділення геологічного Комітету (УВГК) “Югзаппромразведка”. До складу відділення 1923 р. увійшли В. І. Лу-чицький (голова та завідувач бюро обліку), О. В. Красовський, В. М. Чир-вінський та О. С. Зеленко, геологи-розвідники В. В. Мокринський та С. Г. Кок-лик, позаштатні геологи-

співробітники, Р. М. Палій, М. В. Фрейд, В. О. Ле-виський. До Наукової ради відділення увійшли академік АН УРСР П. А. Тут-ковський і професор В. В. Дуб'янський.

1923 р. проведено польові роботи. Зокрема, Б. Л. Лічков проводить дослідження в Північно-Західній частині 32-аркуша 10-верстної геологічної карти і займається картуванням Звенигородського повіту; Р. Р. Виржиківський продовжує вивчати фосфоритовий район у Могильовському повіті; Р. М. Палій – в Ізюмському. Під час камерального періоду В. І. Лучицький обробляє матеріали з гідрогеології України та петрографії Українського щита; Б. Л. Лічков – з тектоніки України та стратиграфії Мангшлака; В. В. Дуб'янський – з петрографії та мінералогії пегматитів Волині тощо. У цьому ж році при УВГК створено Комісії: каолінова (В. І. Лучицький, С. Г. Коклик, Б. Л. Лічков, Б. С. Лисін, Ю. І. Фрей-вальд, М. В. Фрейд, В. М. Чирвінський), з вивчення кір звірювання (Б. Л. Ліч-ков, М. І. Ожегова, В. М. Чирвінський), буровугільна (В. І. Лучицький, П. І. Ва-силенко, С. Г. Коклик, Б. Л. Лічков, В. М. Чирвінський), гідрогеологічна (В. І. Лучицький, Г. С. Буренін, Є. Л. Лічкова, Б. Л. Лічков, В. В. Різниченко).

УВГК стало однією з перших установ в Україні, яка напрацювала п'ятирічний план розвитку регіонально-геологічних досліджень у 1924–1929 рр., який мав стратегічне значення. В ньому головною була ідея про перехід в Україні до зйомок детальніших, ніж дев'ятиверстного масштабу. Серед найближчих завдань передбачалося вивчення родовищ фосфоритів та каолінів, які мали виняткове значення для відродження в Україні фосфоритової, фарфорової та паперової промисловості. Саме тому під керівництвом В. І. Лучицького проводилося детальне дослідження Подільського фосфоритового району і каолінових родовищ (В. В. Мокринський, О. Є. Зеленко, С. І. Баженов та ін.). Новим у діяльності УВГК у 1923–1924 рр. стало складання карт різних геологічних систем, систематизація бібліографії геологічної літератури 1918–1923 рр., складання оглядів гірничої промисловості України. Видано збірник з корисних копалин України, в якому були статті: “Уголь Украины” (Б. І. Лічков); “Графиты Украины” (В. І. Чир-винський); “Каолиновые месторождения Подолии” (О. Є. Зеленко); “Железные руды Волини” (С. Г. Коклик); “Никопольское марганцевое месторождение” (М. В. Чорного-рова); “Ртуть Украины” (М. І. Ожегова).

Завдяки підтримці Українського уряду та ВРНГ УРСР розроблено та затверджено ВРНГ УРСР “Положення про Український геологічний комітет” як самостійну організацію з постійним штатом у 20 співробітників. У квітні 1925 р. Раднарком УРСР виділив з резервного фонду на утримання персоналу та літні польові роботи 25 тис. крб. На польові роботи виїхало 20 партій: сім із них фінансувалися з бюджету СРСР; сім – з бюджету УРСР; шість – зі спецкоштів. Для з'ясування питань регіональної геології відбувалася триверстна зйомка (партії Р. Р. Виржиківського, В. М. Чирвінського, Г. С. Буреніна). Партії В. І. Лучицького і Б. Л. Лічкова займалися зйомкою 31-го

Володимир Іванович Лучицький (1877–1949) – засновник і перший директор (1918–1924) УГК, видатний учений у галузі петрографії та геології корисних копалин

Борис Леонідович Лічков (1886–1966) – другий директор УГК (1924–1926), відомий гідрогеолог, стратиграф і палеонтолог України, активний діяч у справах організації УГК і УАН. Ним пишався В. І. Вернадський

Володимир Васильович Різниченко (1870–1932) – третій директор УГК (1927–1928), видатний український учений у галузі четвертинної геології, геоморфології, тектоніки, гляціології, географії

Володимир Миколайович Чирвінський (1883–1942) – відомий київський мінералог, петрограф, педагог, фактично науковий керівник геологічної зйомки та регіональних досліджень у роки функціонування УГК

Перші керівники Українського геологічного Комітету

та 32-го аркушів, велася детальна зйомка Канівських дислокацій. У 1926 р. геологи Комітету провели розвідувальне буріння фосфоритів Поділля, каолінів біля станції Долинської, буріння для одержання артезіанських вод. Важливе значення для зміцнення авторитету Комітету мала організація та проведення у 1926–1927 рр. у Києві Другого Всесоюзного геологічного з'їзду, який очолив В. І. Вернадський. Активну участь у його роботі брали В. Лучицький, Б. Лічков, М. Безбородько, В. Чирвінський, П. Тутковський.

У ці роки змінилося становище Укргеолкому, розширилась наукова тематика. Завдяки розвитку зв'язків з урядом УРСР та центральним геологічним комітетом значно зросли його штати та фінансові можливості. Відбулися також серйозні зміни в політиці.

Геологічного комітету в Ленінграді щодо своїх відділень, розширена організаційна, наукова та частково фінансова допомога їм. Створено секції геологічної зйомки, гідрогеологічну, петрографічну, палеонтологічну і комісію з вивчення четвертинних відкладів, засновано шліфувальну майстерню, хімічну лабораторію. Зміцнилися зв'язки з гірничим відділом ВРНГ УРСР, трестами, господарськими органами республіки, Всеукраїнською Академією наук тощо.

1927 рік став роком остаточного становлення центрального органу системи геологічної служби України. Крім вирішення власне виробничих завдань, вони досягли і значних наукових результатів, які 12 березня 1928 р. у день святкування десятиріччя Укргеолкому відзначили В. М. Чирвінський у доповіді “Про наукові досягнення Українського відділення геологічного комітету в галузі регіональної геології за 10 років його існування”, а також М. І. Безбородько у доповіді “Українська кристалічна смуга і корисні копалини України”. В 11-му ювілейному випуску “Вісника” вміщено досить ґрунтовну публікацію про заснування та діяльність УГК за перші 10 років, але чомусь без авторства. Серед найважливіших наукових досягнень, зокрема, названо відкриття Р. Р. Виржиківським і Р. М. Палієм дислокованих товщ силурійських відкладів (до цього вважалось, що силур залягає тут непорушно); відкриття на Поділлі В. В. Виржиківським палеогенових осадових порід (район с. Хоцеватої); проведення В. І. Лучицьким та Д. М. Соболевим стратиграфічного розчленування докембрію Українського щита та петрографічний опис кристалічних порід Приазов'я; гідрогеологічне дослідження Поділля, Київщини, Чернігівщини, Полтавщини та Донбасу, які проводили під керівництвом В. І. Лучицького.

Отже, протягом діяльності УГК в 1918–1928 рр. закладено основи систематичного вивчення найголовніших корисних копалин, складено геологічну, гідрогеологічну карту й карти корисних копалин України, отримано нові дані зі стратиграфії докембрію УЩ, палеозою Поділля, мезо-кайнозою ДДЗ, виявлено новітні дислокації в околицях Канева та Придністров'я, розширено мінерально-сировинну базу буровугільних родовищ, каолінів, фосфоритів, марганевих і залізних руд, графіту, будівельних матеріалів. Певну роль у діяльності УГК відіграла його Вчена рада і друкований орган – Вісник Українського відділення Геологічного комітету, інша друкована продукція, у тім числі путівники геологічних експедицій тощо.

В активній діяльності та наукових здобутках УГК першого десятиліття великою є заслуга його засновників і керівників, видатних учених В. І. Лучицького, Б. Л. Лічкова, В. В. Різниченка, В. М. Чирвінського та інших представників. В. Лучицький (ініціатор заснування та його перший директор) публікує оригінальні підручники, монографії з петрографії Українського щита та Криму, результати досліджень каолінових родовищ України відкриває киевіт. В. Чирвінський досліджує родовища фосфоритів, які завершуються відкриттям двох нових мінералів (подоліту, курськиту) та інших утворень, М. Безбородько вивчає петрографію Українського щита, польові шпати Волині, І. І. Гінзбург досліджує каоліни і генезис глин, кварцові скляні піски нікель-кобальтові вади, Р. Виржиківський вивчає фосфорити і глауконіти України, М. Світальський проводить мінералого-петрографічні дослідження залізистих кварцитів Криворізького залізорудного басейну.

В. Чирвінський свою вище названу доповідь з нагоди 10-річчя УГК завершив такими словами: *"... я вважаю, не можна не визнати, що Українське відділення Геологічного комітету проробило значну наукову роботу в справі вивчення геології України, що треба великою мірою пояснити відданістю і любов'ю до своєї справи геологів і співробітників УВГК та енергією першого її організатора і директора В. І. Лучицького"*. Не випадково не кому-небудь, а В. М. Чирвінському було доручено виступити з генеральною доповіддю "Про наукові досягнення Українського відділення Геологічного комітету в галузі регіональної геології за 10 років його існування" (див. вище) на зборах, присвячених десятилітньому ювілею УГК (1918–1928), в якій підведено підсумок найголовнішим і вражаючим досягненням УГК, що заклали фундамент для подальшої, співзвучної часу, реорганізації УГК і створення на його базі нових геологічних служб, з якими В. М. Чирвінський продовжував співпрацювати впритул до кінця 30-х років.

На завершення зазначимо таке. Сьогодні можемо інституційно диференціювати столітню історію геологічної служби України, яка нині називається Державною, і складається з більше ніж 20-ти послідовних етапів розвитку [Державна..., 2006], серед яких відмітимо такі:

1. Український геологічний комітет (1918–1922).
2. Українське відділення Геологічного комітету (1922–1929).
3. Українське районне геологорозвідувальне управління (1929–1931).
4. Український геологорозвідувальний трест (1931).
5. Українське геологічне управління (1941).
6. Головне управління геології та охорони надр (Головгеологія УРСР, 1957).
7. Міністерство геології УРСР (1965).
8. Геологічне виробниче об'єднання (Укргеологія, 1988).
9. Державний комітет України з геології та використання надр (Держкомгеології, 1991).
10. Комітет України з питань геології та використання надр (1999).
11. Департамент геології та використання надр Міністерства екології та природних ресурсів України (2000).

12. Державна геологічна служба – урядовий орган державного управління у складі Мінекоресурсів України (2001).
13. Державна геологічна служба як урядовий орган державного управління у складі Міністерства охорони навколишнього середовища України (2005).
14. Нині Державна служба геології та надр України Міністерства екології та природних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бушак С. М. Як створювалася професійна геологічна служба України / С. М. Бушак ; відп. ред. В. О. Шумлянський // Наукові праці інституту фундаментальних досліджень. – Київ : Знання України, 2001. – С. 155–163.
2. Геологічній службі України – 80 років : зб. статей ; гол. ред. С. В. Гошовський. – Київ : Геоінформ, 1998. – 132 с.
3. Геологічній службі України – 100 років. Ювілейний довідник / гол. ред. С. В. Гошовський. – Київ : Український геологорозвідувальний інститут, 2018. – 328 с.
4. Макаренко Д. С. Геологічній службі України – 80 / Д. С. Макаренко // Мінерал. журн. – 1998. – Т. 20. – № 1. – С. 1–8.